

УДК 94.477"1917/1918"

Т. В. Луговик

**"Именно благодаря его настойчивости и отзывчивости в Киеве многое было налажено для ... улучшения быта сотен несчастных сирот и полусирот военного времени..."
(спогади Є. Ю. Спаської про знайомство з І. Г. Еренбургом)**

У статті висвітлено спільну благодійну діяльність в часи Першої світової війни видатної дослідниці народного мистецтва Є. Ю. Спаської та письменника І. Г. Еренбурга. Досліджено громадсько-благодійну роботу Є. Ю. Спаської в складі Відділу допомоги населенню Всеросійського земського союзу. Схарактеризовано Є. Ю. Спаської щодо покращення умов існування евакуйованого населення.

Ключові слова: Перша світова війна, Революція 1917 р., Всеросійський земський союз, благодійна робота.

В статье отражена совместная благотворительная деятельность во времена Первой мировой войны выдающейся исследовательницы народного искусства Е. Ю. Спасской и писателя И. Г. Эренбурга. Исследована общественно-благотворительная работа Е. Ю. Спасской в составе Отдела помощи населению Всероссийского земского союза. Охарактеризован вклад Е. Ю. Спасской в улучшение условий существования эвакуированного населения.

Ключевые слова: Первая мировая война, Революция 1917 г., Всероссийский земский союз, благотворительная работа.

The article, based on archival materials, researched social activities of outstanding researcher of folk art, anthropologist, ethnographer, ethnologist and Museum curator Evgenia Yurievna Spassky during the First World war. Lighted charitable work of the scientist within the division of assistance to the population of the all-Russian Zemstvo Union. Found part. E. Yu. Spassky in selfless actions for preservation and promotion of historical and cultural heritage of Ukraine. Considered familiarity and joint charity work E. Yu. Spassky and prominent public figure I. G. Erenburg. Traced a set of measures developed E. Yu. Spassky for the sake of improving living conditions for the evacuated population, in particular the socially vulnerable categories. Describes the role and place E. Yu. Spassky in charity activities of the all-Russian Zemstvo Union.

Key words: World war, revolution of 1917, Russian Zemsky Union, charity work.

Перша половина ХХ ст. ознаменувалася серйозними зрушеннями у багатьох сферах людського буття, передусім політиці, ідеології, економіці, культурі, науці, техніці та медицині. Глобальним

політичним наслідком перетворень стали воєнні та революційні потрясіння, зокрема, Перша світова війна і Революція 1917 р. в Російській імперії. В умовах частих політичних та світоглядно-ідеологічних трансформацій головним носієм і виразником національної ідентичності виступала науково-творча інтелігенція. Її діяльна участь в політичних, соціально-економічних та культурних процесах в Україні 1917–1921 рр. дозволяє віднести її до особливого суспільного прошарку та фундаментального інтелектуального ресурсу. Висока суспільна свідомість і патріотизм, вірність моральним ідеалам, притаманна представникам інтелектуальної спільноти, сприяли згуртуванню зусиль, слугували мотивацією їх громадсько-суспільної активності та благодійних ініціатив. В період Першої світової війни більшість представників науково-творчої інтелігенції підключилися до благодійної роботи у "Відділі допомоги населенню" Всеросійського Земського союзу. Члени організації надавали армії та населенню суттєву допомогу як добродійного та господарсько-економічного характеру. Серед діяльних членів Союзу варто згадати Євгенію Юрївну Спаську – видатного етнографа, мистецтвознавця, етнолог. Історик за фахом, у воєнний час вона переорієнтувала власну діяльність у медичну галузь – опанувала професію хірургічної сестри [1, арк. 1]. Здобувши базові медичні знання, Є. Ю. Спаська вирушила на Південно-Західний фронт, в Галичину та Буковину. Інтерес до історико-культурної спадщини Західної України, бажання зберегти її автентичне розмаїття зблизив Є. Ю. Спаську з народними художниками – членами Всеросійського земського союзу: Л. А. П'яновським, Є. І. Прибильською, А. Х. Середою, О. В. Поліною, І. І. Мозалевським. Разом з митцями Спаська активно долучилася до збиральницької роботи – проводила бесіди з населенням, старанно занотовувала, описувала та перемальовувала узорі і орнаменти, за можливості – купувала вироби народних майстрів. Всеросійський земський союз підтримав їх подвижницькі ініціативи та забезпечив відправлення зібраних матеріалів у Київський міський художньо-промисловий і науковий музей. Зібрані предмети церковно-культурного вжитку та народного мистецтва, завдяки мистецтвознавцям М. Ф. Біляшівському і Д. М. Щербаківському, були внесені до фондів та введені до експозиції вищезгаданого музею. Вони сприяли формуванню цілісного образу українського мистецтва, демонстрували єдність розвитку української культури, спростовували міф про меншовартість західноукраїнського мистецтва.

У 1917 р. Є. Ю. Спаська повернулася в Київ та продовжила працювати у "Відділі допомоги населенню". За запрошенням О. І. Приби-

льської вона оселилася в "квартире ... помещицы А. В. Семигравовой... на Софийской площади" [4, арк. 1]. У квартирі Семигравової в той час проживали відомі культурні діячі: музикант – брати Шуцмани, Роза Зарицька, художник Василь Штейн і т. д. "Жила эта "коммуна" весело и дружно... К нам на "Софиевскую на огонек приходили друзья Евг. Ив. [Прибильської – авт.] и Розы [Зарицької – авт.] – художники, музыканты, среди которых были такие талантливые, как Бутомо-Названова: Роза была ее любимым аккомпаниатором. Были и другие певцы, художники, фамилии которых я забыла. Так что музыки, пения, разных инсценировок было вдоволь!" [4, арк. 1].

Захоплення народною культурою сприяло участі Є. Ю. Спаської у "секции прикладного искусства" під керівництвом О. І. Прибильської. "... В секции работали хорошие специалисты, киевские художники – В. Меллер, Прибильская, Маргарита Генке, Спасская. Мы устраивали выставки народного искусства, мастерские вышивок и керамики... На Крещатике появились огромные декоративные панно с украинским орнаментом" – пізніше згадував один з учасників зібрань, письменник та громадський діяч І. Г. Епенбург [3]. Крім того, Спаська відвідувала вечори творчої інтелігенції: "С Евгенией Ивановной [Прибильською – авт.] я часто бывала в "студии Экстер" – ее друга и художницы. Там часто собирались ученики и ученицы Экстер, разные другие художники, музыканты, писатели. Оживленные споры, доклады происходили там постоянно!" [4, арк. 1]. Мистецькі заходи та зібрання сприяли збагаченню світогляду Є. Ю. Спаської, формуванню інтересу до вивчення та збереження історико-культурних надбань України, сприяли її активному включенню до тогочасних науково-творчих кіл.

На одному з творчих вечорів Є. Ю. Спаська познайомилася з Іллею Григоровичем Еренбургом. "Часто бывал там [на собраниях – авт.] и Илья Григорьевич, иногда выступал и он, но чаще сидел молча, покуривая свою неизменную трубку. Вот, однажды, говорит мне Евгения Ивановна: – Знаешь, кто о тебе спрашивал сегодня? Илья Григорьевич! Что за парнишка с вами приходит и сидит возле вас? А я ответила, что это вовсе не парнишка, а обрили тебя после сыпняка! Ты мой друг и товарищ по работе в Галиции у В. З. С. [Всероссийском земском союзе – авт.] в "Отделе помощи населению". Посмеялись и забыли" [4, арк. 2].

Будучи активним громадським діячем, І. Г. Еренбург, як і Є. Ю. Спаська, опікувався проблемами евакуйованого населення. За дорученням Київського облвиконкому він займався "... заботой об огромном количестве детей, – больных, голодных, полуживых и

мертвых, которых свозят в Киев больше всего с Запада". В "... этом неожиданном, незнакомом и трудном деле" Еренбург виявився менш компетентним, ніж Спаська, і тому звернувся до неї за допомогою: "... от Евгении Ивановны он слышал о моей работе в Отделе помощи населению В. З. С., в Галиции, и что там приходилось заниматься разнообразной работой. Он же не знает с чего начать" [2, арк. 2]. Є. Ю. Спаська відмовлялася, адже "... именно такой работой с ребятами тоже не приходилось иметь дела и мне страшно, смогу ли я быть ему такой полезной?", проте І. Г. Еренбург наполягав: "... – Вот и мне не приходилось... давайте попробуем" [4, арк. 2]. Таким чином, значний досвід роботи Є. Ю. Спаської з евакуйованим населенням Західної України щодо їх адаптації в умовах воєнного часу здобув особливу цінність та сприяв їх зближенню з І. Г. Еренбургом.

Першочерговим завданням було встановлення рівня матеріально-побутового забезпечення евакуйованих дітей: "... он [І. Г. Еренбург – авт.] стал рассказывать, что он успел узнать и увидеть за последние два-три дня! Страшный это был рассказ ... уже сотни обездоленных, чуть живых, больных и мертвых детей привезены в Киев. / Мертвых, как он говорил, с самого вокзала на особом фургоне увозят на кладбища... / А о живых, полуживых, больных надо! Немедленно! позаботится! ... Долго мы с ним беседовали, намечая все трудности в настоящем положении, намечая первоочередность мероприятий" [4, арк. 2–3]. Ця розповідь глибоко вразила Є. Ю. Спаську, і вона вирішила "... включится по мере сил в это неотложное дело".

З огляду на значну зайнятість за основним місцем роботи, Є. Ю. Спаська вечорами відвідувала порожні будинки на Лук'янівці, здійснювала описи будинків та житлових умов, аналізувала рівень їх придатності до використання. "О, какое же это было путешествие! Подлинное хождение по мукам! В жизни, в особенности во время войны, приходилось видеть много страшного, но этого "обследования" не могу сравнить ни с чем! И забыть этого невозможно!" – згадувала Спаська. Далі продовжувала: "... Мертвых часть увозили с вокзала сразу на кладбище, но мертвых и из домов надо было увозить немедленно! А остальных, больных и полуживых, размещать по всем районам не только оборудованным, но и в совсем пустых, брошенных хозяевами домах! Совсем не приспособленных к жизни, этих изможденных, полуодетых, слабых, больных детей, растыкивали, как могли! Как попало! При недостатке оборудования, обслужи-вающего персонала, особенно на первых порах, набира-

емого из случайных людей, – зрелище это было более, чем тяжело!... Обо всем этом, как могла, быстро и обстоятельно, на "свежую голову" ... немедленно сообщала Илье Григорьевичу, описывая по ночам все, что видела в каждом "доме", и что, по моему, надо делать в первую очередь и к кому обращаться" [4, арк. 3–4].

Першочергова потреба, на думку Є. Ю. Спаської, полягала у кваліфікованому медичному обслуговуванні, оскільки "... больных и заразных было много". Проте, як зазначала Є. Ю. Спаська, "... нуждались они [діти – авт.] решительно во всем: – и прежде всего их всех надо было вымыть, сжечь их лохмотья, одеть, накормить и лечить..." [4, арк. 3]. Подальше "налаживание быта" теж викликало труднощі: "подобрать обслуживающий персонал, наладить медицинское обслуживание" і т. д.

Розроблений Є. Ю. Спаською та І. Г. Еренбургом комплекс заходів сприяв порятунку життя сотень евакуйованих дітей, а згодом – покращенню побутових умов їх існування. Разом з тим зі спогадів стає зрозуміло, що в період співпраці між ними склалися дружні взаємовідносини. У мемуарах І. Г. Еренбург неодноразово зазначав, що настанови та практична допомога Є. Ю. Спаської були "... очень полезны для упорядочения быта и медицинского обслуживания везде, во всех районах". Є. Ю. Спаська теж схвально відгукнулася на самовіддану роботу І. Г. Еренбурга. Як зазначала Євгенія Юріївна, вона у вищій мірі мала благодійний характер та сприяла забезпеченню "...медобслуживания, и достаточного количества служащих и добровольцев... Именно благодаря его настойчивости и отзывчивости в Киеве многое было налажено для медицинского обслуживания и общего улучшения быта сотен несчастных сирот и полусирот военного времени" [4, арк. 4]. Є. Ю. Спаська і надалі не полишала благодійну роботу: "Через некоторое время после этих моих первых обследований, ...он [І. Г. Еренбург – авт.] нашел время выделить мне посильный по моему времени участок из нескольких новых домов на Лукьяновке, где я бывала часто после работы в течении двух месяцев, помогая неопытным "заведующим", чем могла, пока сама не захворала и уехала работать и лечится в Крым в "Красном кресте" [4, арк. 4].

Початок ХХ століття припав на період Першої світової війни та революції і відзначався активізацією громадської доброчинності, розгалуженістю різних об'єднань та товариств у справі допомоги як військовослужбовцям, так і різним групам цивільного населення, котрі постраждали від наслідків кровопролитних боїв на фронті й со-

ціально-економічних негараздів у тилу [2, с. 22]. В рамках благодійної роботи громадських організацій особливого значення набувала діяльність наукової та творчої інтелігенції, що виступала головним виразником суспільних настроїв та інтересів. Їх благочинна діяльність мала національно-патріотичне забарвлення, слугувала прикладом мужності та сумлінного виконання громадянських обов'язків. Разом з тим благочинна робота сприяла зближенню та встановленню дружніх зв'язків між молодістю та більш зрілою генерацією науковців і митців. В таких умовах відбулося знайомство Є. Ю. Спаської та І. Г. Еренбурга – творчих особистостей з різним рівнем досвіду, світоглядними установками та зацікавленнями. В умовах воєнного часу їх об'єднала спільна робота щодо порятунку найбільш незахищених категорій населення, а саме – дітей та підлітків. Результати їх співпраці слугують яскравим прикладом згуртування суспільства на гуманістичних засадах, глибокого патріотизму та самопожертви в ім'я служіння Батьківщині.

Література

1. Архівні наукові фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського, ф. 48, од. зб. 1. Спаська Є. Автобіографія. Алма-Ата, 1965 р. X. 2 арк.
2. Донік О. Всеросійський Земський союз в Україні: структура, напрями та результати діяльності / О. Донік // УІЖ. – 2014. – № 3. – С. 22–37.
3. Эренбург И. Люди, годы, жизнь : воспоминания : в 3 т. / И. Эренбург. Т. 2, кн. 4. – М. : Текст, 2005. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://royallib.com/book/erenburg_ilya/lyudi_godi_gizn_vospominaniya_v_treh_tomah.html. – Назва з екрана.
4. Научно-исследовательский отдел рукописей Российской государственной библиотеки, ф. 218, к. 1400. Спасская, Евгения Юрьевна. "Мое знакомство с Ильей Григорьевичем Эренбургом (в Киеве в 20-х гг.)" – воспоминания, две редакции. 1971, ноября II. Автограф и машинопись с подписью-автографом, авторской правкой и дополнениями. 7 л.